

СЕМАНТЫЧНАЯ ПАРАДЫГМА ДЗЕЯСЛОВАЎ ЭМАЦЫЯНАЛЬНА-ПСІХІЧНАГА СТАНУ Ў БЕЛАРУСКАЙ МОВЕ

С.В. Варажун

Экспрэсіўнасць як выяўленчая якасць мовы робіць выказванне больш яркім, выразным і вобразным. Экспрэсіўная афарбоўка слова ў сэнсавых адносінах неаднародная, яна мае розныя спосабы праяўлення – стылістычны, эмацыянальны, ацэначны і вобразны. Нас цікавіць менавіта эмацыянальны аспект слова як здольнасць “выражаць у змесце моўных адзінак разнастайныя эмацыянальныя і ацэначныя адносіны суб’екта маўлення да таго, што адбываецца ў знешнім або ўнутраным свеце чалавека” [1]. Паколькі эмоцыя, пачуццё – гэта працэсуальнае паняцце, то яно цесна звязана з граматычным класам дзеясловаў. Аб’ектам нашага аналізу з’яўляюцца дзеясловы, якія называюць разнастайныя віды эмацыянальна-псіхічнага стану і іх знешняе праяўленне.

Для абазначэння нармальнага, звычайнага настрою няма асобных дзеясловаў. Аднак для выражэння добрага ці дрэннага эмацыянальна-псіхічнага стану іх вельмі шмат. Паводле семантыкі, у адпаведнасці з тым, які настрой перадаюць дзеясловы, іх можна падзяліць на 10 асноўных груп [2].

Самую вялікую групу ў беларускай мове складаюць дзеясловы, якія перадаюць стан узбуджанасці, раздражнення, злосці: *злавацца, гневацца, гарачыцца, бударажыцца, лютаваць, ктэць, злоснічаць, абурацца, раздражняцца, распальвацца* [3] і інш.

Антанімічнае значэнне спынення ўзбуджэння, працэс заспакаення перадаюць дзеясловы: *супакоіцца, астыць, прыцішыцца, уціхамірыцца* і інш.

Наступную па колькасці групу складаюць дзеясловы са значэннем “знаходзіцца ў дрэнным стане, быць прыгнечаным”: *тужыць, сумаваць, смуткаваць, журыцца, маркоіцца, нудзіцца, хандрыць, бедаваць* і г.д.

Антанімічнае значэнне “пераходзіць ад прыгнечанага да бадзёрага стану” маюць дзеясловы: *ажыўляцца, ажываць, падвесяцца, натхніцца, усцешыцца* і г.д.

Стан узбуджанасці, усхваляванасці перадаюць дзеясловы: *тывожыцца, хвалявацца, турбавацца, непакоецца, клапаціцца, паруціцца* і інш.

Прыкладна роўныя па колькасці групы складаюць дзеясловы са значэннем непрыемнага ўзбуджанага стану, выкліканага пачуццём жаху (*пужацца, жахацца, баяцца, палохацца...*), прыўзнятага душэўнага стану (*радавацца,*

цешыцца, весяліцца, злараднічаць, трыумфаваць...), стану, выкліканага моцным уражаннем (ашаламіцца, здзівіцца, захапіцца, уразіцца і інш.). Дзеясловы са значэннем “прыходзіць у замілаванне” (замілавацца, змякчыцца, расчуліцца, разжальціцца і інш.).

Самую малаколькасную групу ў беларускай мове складаюць дзеясловы, якія перадаюць усхваляваны стан і звязанае з ім пачуццё сораму, няпэўненасці ў сабе: *саромецца, канфузіцца, бянтэжыцца, сумецца* і інш.

Семантычная парадыгма дзеясловаў эмацыянальна-псіхічнага стану можа быць прадстаўлена ў выглядзе наступнай схемы: быццыйнасць дзеяння, яго працяканне ў цяперашнім часе // працэс узнікнення дзеяння // каузатыўнасць (прычына, абумоўленасць) якога-небудзь дзеяння. Напрыклад: *распаліцца* “моцна ўзрушыцца, расхвалявацца, разгневацца” // *распаліцца* “станавіцца гнеўным” // *распаліць* “прывесці ў стан узрушэння, узмацніць якое-небудзь пачуццё”; *раз’юшыцца* “стаць раз’юшаным, разлотавацца” // *раз’юшвацца* “станавіцца раз’юшаным” // *раз’юшаваць* “даводзіць да шаленства, ярасці” і г. д. Характэрнай асаблівасцю дзеясловаў эмацыянальна-псіхічнага стану з’яўляецца тое, што, удзельнічаючы ў прэфіксальнай дэрывацыі, яны могуць набываць разнастайныя адценні значэння:

- 1) пачатку ўзнікнення дзеяння: *засумаваць, засаромецца*;
- 2) узмацняльнасці дзеяння: *расхвалявацца, раззлавацца*;
- 3) няпэўнай абмежаванасці ў часе: *пазлавацца, пахвалявацца*;
- 4) пэўнай абмежаванасці ў часе: *празлавацца, пранудзіцца*;
- 5) празмернасці дзеяння: *перахвалявацца, перапужацца* і г. д.

Такім чынам дзеясловы эмацыянальна-псіхічнага стану, якія апісваюць эмацыянальны настрой, пры якім перажываюцца тыя ці іншыя пачуцці, складаюць значную лексіка-семантычную групу ў слоўніковым складзе беларускай мовы. Разнастайныя па семантыцы, яны дазваляюць перадаць складаны спектр унутранага стану чалавека ў розных жыццёвых абставінах.

Літаратура:

1. Русский язык. Энциклопедия. – М., 1979. С. 403.
2. Гл.: Васильев Л.М. Семантика русского глагола. – М., 1981. С. 75 – 96.
3. Тут і далей прыклады ўзяты з Тлумачальнага слоўніка беларускай мовы ў 5 тамах. – Мн., 1977 – 1984.